

A SOCIOLOGIAI REGÉNYRŐL.

— Első közlemény. —

«..... Így csinálunk mi gyakorlati sociológiát és a mi munkánk segítségével van a politikai és a közgazdasági tudományoknak. Nem ismerek, ismétlem, sem nemesebb munkát, sem szélesebb körre ható eredményt. A jönnek és a rossznak ura lenni, szabályozni az életet, szabályozni a társadalmat, megoldani egymás után a szocialismus összes problémáit, mindenek felett pedig az igazságosságnak szilárd alapokat építeni, megoldván a tapasztalat útján a criminalitas kérdéseit: nemde ez annyit tesz, mint az emberi munka leghasznosabb és legerkölcösebb napszámosai lenni?»

«..... Ha az orvostanból, mely mesterség volt, tudomány lett, miért ne válhatnék az irodalomból is tudomány a kísérleti módszer segítségével?»

(Zola: Le roman experimental
24. és 30. oldal.)

A Zola mindig esemény számba menő regényei közül alig volt egy is, mely olyan mély és általános hatást keltett volna, mint legújabb regénye *Fécondité*. S talán nem tévedünk, ha ezt a szokatlanul nagy érdeklődést és hatást nemcsak a regény sokat ígérő tárgyának tulajdonítjuk — mely a legkülönbözőbb intellectualis és morális fokon álló olvasónál, az államférfiútól a varróleányig, élénk érdeklődés felkeltésére alkalmas s nemcsak szerzője még emlékezetben álló szereplésének a század egyik legjellemzőbb és legbiztatóbb történetében, hanem egy távolabbi s az emberekre inkább öntudatlanul hatóknak, annak a jelenségnek, hogy ebben a regényben a typus

élességével és határozottságával emelkedik ki korunk irodalmi evolúciójának egyik érdekes és jellegzetes tüneménye, mely-Zolával éri el legteljesebb kifejlődését s a melyet vele szemben («le roman experimental») — azt hiszszük — kifejezőbben *sociologiai regénynek* nevezhetünk el, a mely a regény eddigi keretét szétrepesztve, szándékát, módszerét és sajátságait elnyomva, átalakítva vagy újakkal felcserélve, mint egy új irodalmi műfaj áll előttünk.

S midőn szükségét éreztük annak, hogy azt a nagy hatást, melyet ránk ez a regény gyakorolt, azokat a különböző s gyakran egymásnak nagyon is ellentmondó benyomásokat, érzelmeket, gondolatokat és sejtelmeket, melyeket bennünk keltett, elemezzük és tisztába hozzuk — *Ihering* oly mélységesen igaz «Sich klarschreiben» megfigyelését követve — csakhamar be kellett látnunk, hogy az a kép, melyet e regény puszta megbeszéléséből magunknak alkotnánk, nagyon is tökéletlen volna s hogy megnyugtató eredményekhez csak úgy juthatunk el, ha kellő megvilágosításba helyezzük azt az irányt, melynek ez a regény csak egy fejlődési foka s azt az új irodalmi műfajt, melynek ez a könyv csak tipikus kifejezője.

Szóval fő feladatunk a sociologiai regény műfajának elemzése lesz: kimutatni az elmék irányzatának azt az általános evolutionális fokát, melynek ez az irány a szépirodalom terén megfelel; körülírni tartalomkörét és módszerét; megvizsgálni igényeit, melyeket a tudomány és feladatai tekintetében formál; mérlegelni hatásait, hasznosságát vagy esetleges káros voltát az emberiségre vagyis moralitásának vagy immoralitásának kérdését; számbavenni esztétikai befolyását és sajátságait; körvonalozni — a mennyire lehet — a jövő fejlődésének irányait.

I.

Az előrebocsátottakból már látja az olvasó, hogy visszatartjuk azt a felfogást, mely ez új irodalmi áramlatban visszaesést, hanyatlást vagy egy múltó, beteges irányzatot lát. Ellenkezőleg abban a véleményben vagyunk, hogy az új műfaj — legalább alapjellegetében, ha nem is módszereiben — a regénynek, helyesebben az elbeszélő költészetnek, egészséges, természetes evolúciója, a mi nem azt akarja jelenteni, hogy Zolában legmagasabb és legtökéletesebb fokát érte el, vagy azt, hogy vele az elbeszélő költészet legfényesebb korát éli.

Csak azt az álláspontunkat jelezzük vele, hogy a fejlődés iránya egészséges és normális, a mi nem zárja ki azt — mint látni fogjuk — hogy ez a fejlődési fok még korántsem befejezett, számos múltó és zavaró elemmel vegyített, hogy pl. esztétikai hatás szempontjából alul marad az új irány nem egy úttörője alkotásainál. De ez nem a fejlődés egészséges menete ellen szól, hanem csak azt mutatja, hogy az új irány még Zolában nem találta fel azt a teremtő erőt, mely az új elemeket a történelmi fejlődéssel egy teljes egészbe összeforrasztani képes. A fejlődés új elemeit látjuk, érezzük, de a fejlődési fok még nem teljes. Ha úgy tetszik egy fejlődési fok embriója előtt állunk: látjuk az anyag nagymérvű különkülönülését, de a részek összefüggése laza, még korántsem befejezett, a bonyolultság nagyobb lett, de mintha az összhang rovására ment volna.

És valamint egy magasabb faji variatio embriója a biológus előtt a fejlődés határozott tüneteit hordja ugyan magán egy alsóbb rendű variatióval szemben, de azért mégsem lehet mondani, hogy a magasabb variatio *embriója* egészben véve tökéletesebb, mint egy alacsonyabb rendű variatiónak *teljesen kifejlett* példánya: egészen úgy a sociologiai regény is, mint az Zolánál megjelenik, bár a fejlődés alkatelemeit magán hordja, egy magasabb rendű faji variatio tüneteit mutatja, mégis az csak embryonalis stádiumban levőnek tekinthető s azért nem nevezhetjük a maga egészében tökéletesebbnek, mint egy Daudet, egy Bourget, egy Turgenjeff, egy Balzac legjobb alkotásait, sőt sok tekintetben — mint azt kimutatni alkalmunk lesz — azok alatt áll.

Hogy a sociologiai regényt a maga egészében felfoghasuk, jelentőségét mérlegelhasuk, a fejlődés vagy a visszaesés jelenségeit rajta megállapíthassuk: szükséges előzményeit, a fejlődés korábbi szakait kellő megvilágításba helyezni.

A sociologiai regény a maga eredetét abban az irodalmi mozgalomban találja, melyet a Balzac nevével szokás megjelölni: a realistikus vagy naturalistikus irányban. Az összefüggés vele oly szoros, hogy a felületesebb szemlélő előtt könnyen elmosódhatnak azok a határvonalak, melyek a sociologiai regényt közvetlen elődeitől megkülönböztetik.

Ezekkel a szerintünk a műfaj határozottságával fellépő sajátságokkal külön fogunk majd foglalkozni; egyelőre csak azokkal a változásokkal kell tisztába jönnünk, melyek a regényben

a század első felében beállottak s melyeket — néhány újabb jelenség mellett — a sociologiai regény is magában foglal. Előttünk úgy látszik, hogy ezek a változások csak egy egyetemes és kezdettől fogva működő, az emberi szellemet átalakító fejlődési folyamatnak az irodalom terén való jelentkezései. A regény mind fokozottabb mértékben veszi fel magába a szellemi evolutio főjellemvonását: a világ tudományos szemléletét.

Hogy ennek a folyamatnak mik voltak következményei, főleg aesthetikai következményei, az bennünket e helyen nem érdekel. Egyelőre pusztán csak a fejlődés azt a menetét akarjuk megvilágítani, melynek egyik foka az új irányzat a regény terén is.

A világ tudományos felfogásának főjellemvonása, a *törvényszerűség* egyetemes uralmának felismerése a Mindenség összes jelenségeiben.

Az emberi szellem fejlődésén ez az irány félreismerhetetlenül végighúzódik és az *intellectualis* haladás jórészt ezen alapszik.

A priori következik ebből, hogy az emberi szellem minden nyilvánulásában több-kevesebb határozottsággal ennek a fejlődési folyamatnak érvényre kellett jutni s így a regényben is.

Ennek a dolgozatnak a kerete nem engedi meg, hogy ezt a jelzett átalakulást a regény egész fejlődési történetén végig kísérjük. Azt fokról-fokra kimutatni, az itt-ott mutatkozó ellenmondások valódi okait kinyomozni, a rythmus törvényének itt is kétségtelenül közreható befolyásait szemmel kísérni oly feladat volna, melyhez alighanem évek munkája és kötetek megírása volna szükséges. De ha a mesés és természetfölötti elem kikopására — legalább a való életet feltüntetni akaró alkotásokban — az önkényes jellemalakítások aesthetikai megrovására, a jellemzési gond egyre nagyobb növekedésére és mindinkább öntudatos törekvéssé válására gondolunk: alig lehetnek kétségeink az iránt, hogy a világ tudományos felfogása a regény terén is szembeszökő módon éreztette hatásait. Ez a fejlődési folyamat a század első felében jelentkezett mozgalomban különös erővel domborodik ki, mert összeköttetése az emberi szellem általános irányzatával — részint a kor közelsége, részint a tudomány korszakos felfedezései következtében — egyenesen szembeszökővé válik.

Mert csak ekkor keletkeztek vagy részben csak ekkor éreztették szélesebb, körre kihatólag a tudomány újabb vívmányai

hatásukat. Mert ha az anorganikus világ törvényeinek kutatása és fokról-fokra való felfedezése már több évszázad óta folyamatban volt: az organikus világ, az élet s különböző jelenségeinek vizsgálata csak újabb keletű.

Mélyebbre menő ismeretét pedig éppen csak ez a század hozta meg.

A regény legújabb fejlődésének irányát azok a nagy felfedezések szabják meg, melyek egy Darwin, egy Lamarck, egy Haeckel, egy Spencer, egy Claude Bernard, egy Helmholtz stb. neveihez fűződnek.

A század nagy természettudományi felfedezései átgyúrták az emberi szellem minden kifejezését, átalakították részben az érzelmeket s így módosították magát az emberi természetet. Ennek a nagy és korszakos átalakulásnak szükségkép meg kell hogy legyen a maga irodalmi áramlata.

Ha ezt a nagy átalakulást jellemezni akarjuk, abban foglalhatjuk össze, hogy az emberiségben felvirradt az általános causalitásról, a természettörvények egyetemes uralmáról való meggyőződés.

Ha az eddigi kutatás a külvilág anthropomorph fel-fogását döntötte meg, úgy a természettudományi század az ember és az emberi társadalom felett uralkodó törvényeknek, ha nem is teljes felfedezéséhez, de a tények és egyes törvények olyan megismeréséhez jutott el, mely az emberi önkényt ezen tér jelenségeiben is számúzi.

Az ember megszűnt a világmindenség központja lenni, hanem szerényen elfoglalja az ő fajbeli variációját megillető helyét s az organikus világ egyéb nyilvánulásai felett uralkodó törvényekben keresi a maga létének, fejlődésének és haladásának törvényeit. A dogmatizáló theologia végőráját éli, a transcendentális magyarázatoknak és szabályoknak tekintélye megszűnt.

A sociologia a század jellegzetes philosophiai áramlatává válik, mely elsősorban a nagy természettudományi felfedezéseket igyekszik az emberi és társadalmi élet tudományában érvényesíteni. E mellett az érzelmi átalakulás szembeszökő. Az ember most ébredt először összetartozóságának valódi tudatára, mely nem hiten vagy elvont bölcselkedéseken, hanem tudományos alapokon nyugszik. Az Isten kegyelméből való dynastiát, majd az ezt felváltó nemzeti államokat támogató érzelmekek mellett — mely utóbbiak még jelenleg is uralkodók — mind nagyobb erővel és terjedelemben jelentkeznek azok az eszmék és érzelmekek,

melyek »a lehető legtöbb ember lehető legnagyobb boldogságát«, mégpedig földi boldogságát állítják oda, mint az egyedül jogosult társadalmi törekvés mértékét.

S akkor, mikor az altruistikus érzelmek eddig szinte példátlan hevétől eltelve, melynek a természetes fejlődés menetét bevégni türelme nincs, a socialistikus, sőt communistikus eszmé-rohamosan terjednek az uralkodó társadalomban is: másrésről az egyéni jogok, a személyiség, az egyénlőségi eszmék szinte vallási erejű tiszteletéhez jut el e kor.

S az emberi szellem ilyen óriási és minden térre kiható megváltozása mellett nem naivitás-e azon sopánkodni, hogy a költészet s különösen annak az emberi élethez legközelebb eső faja, a regény ezen eszmék, ezen törekvések s érzelmek kifejezője lett?

Embernek, a kik nem látnak abban semmi bajt vagy természetellenest, hogy pl. a középkor költészete a kor vallásos eszméit, lovagi erényeit, madonna-kultuszát tükrözi vissza, vagy abban, hogy a renaissance classikus eszmeirányzatának megfelelően az a classikus termékek utánzatába merül, vagy abban, hogy a francia forradalom költészete az encyklopedisták eszméit visszhangozza: a múlt tradícióitól elvakítva, a régít a jónak tartva, az újtól való ősi irtózatot örökölve egy csodálatos irodalmi conservativismusba esnek, mely azt várná, hogy az emberi szellem nyilvánulásai közül épen csak a szépirodalom legyen az, mely mint egy élettelen *rocher de bronze* álljon meg az új eszmeáramlatok tengerében, érzéketlenül a kor törekvéseivel és legjellemzőbb szellemi irányzatával szemben!

A regény a század elejétől kezdve mind nagyobb mértékben veszi fel ezen általános eszmeirányzatok tulajdonságait. Jellemző vonásává válik, hogy a törvényszerűség alapján áll. Az író fõgondja a jellemzés felé irányul, kimutatni az emberi akaratalakulás bonyolult folyamatát, lehetőleg minél teljesebb pontossággal. A mese, a külsőségek, az események mellékesek lesznek: a szereplő személyek belső élete törvényszerűségének, a milieu hatásának, a különböző egyéni és társadalmi erők összeműködésének minél gondosabb feltárása a fő, a legnagyobb írói feladat.

S az új irány különböző művei között csak árnyalati különbségek vannak, megfelelően a természettudományi eszmék gyarapodásának és mind nagyobb körökre való hatásának, lépést tartva a tudomány új eredményeivel.

Az új eszmék inkább öntudatlan, mint tudatos hatása alatt

a regény kezdetben csak a lélektani elemek gondosabb kidolgozásában különbözik az előbbtől. Majd mind inkább lélektani tanulmánynyá lesz. Rendszerint egyetlen főalak lelki életének monographiájává.

Később a milieu öntudatos tanulmányozása következik be. Az író regénye egész körének teljes és pontos rajzára törekszik. A regényíró mindinkább tudatos pszichologiai tanulmányokat végez. Rendszerint a naturalista regény névvel jelölik meg ezt a fokot. Ez a fok lassacskán nem elégíti ki többé a elméket. Egy személy vagy egy kisebb kör élete törvényszerűségének kimutatása a mindig nagyobb és távolabbi igazságokra törekvő korszellemet nem nyugtatja meg az aesthetikai alkotásokban sem. Az egyén élete törvényszerűségének megfestése után a tömegjelenségek törvényeinek is irodalmi feldolgozására vágyik. És ezzel eljutottunk addig a fokig, mely Zolában érte el tipikus képviselőjét s a mely műfajnak vizsgálata e dolgozat tulajdonképeni feladata.

Mielőtt azonban a sociologiai regény elemzéséhez fogunk egy érdekes jelenségre kell rámutatnunk. Az itt vázolt átalakulás, az evolutio törvénye szempontjából nézve a dolgot, annak mint egy esete jelentkezik. Az evolutiót úgy fogva fel, mint átmenetet, egy összefüggéstelen és határozatlan homogenitásból egy összefüggő és határozott heterogenitásba (Spencer) be kell látunk, hogy e jellemvonásokat a regény itt vázolt átalakulása is magán hordja.

A laza szerkezetű, a részletek látszólagos nagy tömege dacára csekély mértékben különbözött (differentiálódott) és részeiben csak látszólagos kapcsolatot mutató regény az új irány némely alkotásában — nem a sociologiai regényben — eddig legmagasabb evolutióját érte el. (ismét hangsúlyozzuk, hogy a fejlődést itt csak általános természettudományi s nem aesthetikai szempontból vesszük.) Az anyag eléri eddigi legnagyobb különbözékülését (gondoljunk az érzelmek, gondolatok, hangulatok páratlan bőségére, mely az új regényt a régivel szemben jellemzi) és a heterogenitásban annyira gazdaggá lett részeket (a művészien megfestett annyi eltérő és jellegzetes alakot, a régi regény egy mintára szabott hőseivel szemben) a törvényszerűség szerves szála fűzik össze, az eddigi önkény, deus ex machina laza kötelékei helyett. Valóban az új irány nagy alkotásaiban a különbözőségben oly gazdag részeket a legteljesebb kölcsönhatás tartja össze.

Minden egyes rész életet és változásait megérzi az egész s az egész visszahat részeire. A causalitas élő viszonylatait érezzük. Míg a régi regényből kényünk-kedvünk szerint elválaszthatunk részeket, kiszakíthatunk alakokat, eseményeket, hangulatokat, a nélkül, hogy ez az egészben nagyobb belső kárt okozna, (egészen úgy mint az alsóbbrendű organismusokat megcsonkíthatjuk, megszüntethetjük azok életének sérelme nélkül) addig az új irány nagy alkotásainál minden rész az egészet szolgálja, annak sérelme nélkül semmi belőle el nem vehető és hozzá nem adható. Minden résznek meg van a maga határozott működése és szerepe és a jelentőségben legnagyobbak köré szerves összefüggésben sorakoznak a többiek. Az egész pedig nyer világosságban, szabatoságban és körülhatároltságban.

Ha az olvasó — hogy a hazai irodalomból vegyek példát — a természetismerő Kemény valamelyik regényére gondol a regélő Jókaiéval szemben, könnyen át fogja látni, hogy ezek a kiemelt sajátságok tényleg jellemzői a természettudományi iránynak a romanticizmussal szemben.

Félreértések kikerülése végett meg kell jegyeznünk, hogy az elmondottak nem azt jelentik, hogy a természettudományi kutatás közvetlenül az író jellemzési gondját megteremtette vagy azt, hogy a modern világnézet nélkül nem lehet a regényben belső igazság, szerves összefüggés, mélyreható jellemzés. Ez teljesen hibás és tarthatatlan álláspont volna, melylyel szemben nemcsak a múlt századbeli nagy angol regényírókra, hanem a távolabbi századok nem egy alkotására is lehetne utalni.

Sőt tovább lehetne menni. Azt lehetne sok meggyőző bizonyítékkal támogatva mondani, hogy az állandó értékű költői alkotások mindenha a kort és az egyént jellemző hűséggel bírtak s épen ez az, mi az ilyen alkotásokat maradandókká teszi. Amit mi a fentebbiekben kimutatni törekedtünk csak az, hogy a költői genius ezen úgy látszik örök jellemvonása a regényben mindinkább öntudatos írói törekvéssé válik, mind nagyobb körre terjed ki, mind jobban áthatja a regény összes részeit, és a kor tudományos világnézete által részben öntudatlanul determinálva, részben annak egyes eredményeit felhasználva, az általános törvényszerűség, a milieu, az erkölcsi és gazdasági erők, az egyén és a társadalom bonyolult összefüggésének minél teljesebb, minél pontosabb s az önkényt minél jobban száműző megrajzolására törekszik.

Dr. Jászi Oszkár.